

İrem MENEKŞE

Dr. Öğrenci, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
Muğla/Türkiye

Ph.Dr. Student, Muğla Sıtkı Kocman University, Institute of Social Sciences, History Doctorate
Program, Muğla, Türkiye

eposta: iremcanli@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0686-2093> - <https://ror.org/05n2cz176>

Metin MENEKŞE

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla/Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Kocman University, Faculty of Letters, Department of History, Muğla,
Türkiye

eposta: m.menekse@mu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1192-3161> - <https://ror.org/05n2cz176>

Atıf/Citation: Menekşe, İrem-Menekşe, Metin. 2023. Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari
Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900). *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11 (35), 845-874

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1245405>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi/Dissertation Summary
Geliş Tarihi /Received:	31.01.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	16.05.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.06.2023

OSMANLI DÖNEMİNDE ÇANDARLI'NIN İDARİ TEŞKİLATI VE NÜFUSU (1830-1900)

Öz

İlk Çağ'da *Pitane/Pitana* olarak adlandırılan Çandarlı, Bergama Krallığı'nın önde gelen liman kentlerinden biri olmuş ve M.Ö. 288'den 193'e kadar Bergama Krallığı'nın yönetimi altında kalmıştır. Daha sonra Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir liman kenti olma özelliğini sürdürmüştür. Cenevizliler tarafından inşa edilen kalesi, Osmanlı döneminde Sultan II. Murat devrinde yeniden ele alınmış ve burası, kalenin inşasında önemli hizmetleri olan Çandarlı Kara Halil Paşa'ya izafeten "Çandarlı" olarak anılmaya başlanmıştır. Günümüze kadar da bu ismini muhafaza etmiştir.

Coğrafi konumu itibarıyla tarihte farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan, tarihi limanı ve kalesi ile dikkatleri üzerine çeken Çandarlı, şu ana kadar sadece yerel araştırmalara konu olmuştur. Bu anlamda arşiv vesikaları, resmi ve süreli yayınlar, tarihî coğrafya eserleri vs. kaynaklardan istifade edilerek akademik metot ve araştırma teknikleriyle hazırlanan bir tez veya müstakil çalışmadan söz etmek mümkün değildir. Bu çalışmada ise, Osmanlı Arşivi vesikaları başta olmak üzere, resmi ve süreli yayınlar ile 19. yüzyılda yazılan tarihî coğrafya eserleri esas alınmıştır. Özellikle, Çandarlı'nın nüfus ve idarî yapısına dair önemli bir kısım rakamsal verileri

içeren nüfus defterleri ile salnamelerden istifade edilmiştir. Netice itibariyle, Eski Çağlardan Roma İmparatorluğu dönemine, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar, sahip olduğu önemli ithal ve ihraç limanı ile Batı Anadolu'da önemli bir hüviyete sahip olan Çandarlı'nın, Osmanlı dönemindeki durumu ele alınırken, özellikle 19. yüzyıldaki idari teşkilat ve nüfusunun ortaya konulmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, 19. Yüzyıl, İzmir, Çandarlı, İdari Teşkilat, Nüfus

ADMINISTRATIVE ORGANIZATION AND POPULATION OF ÇANDARLI IN THE OTTOMAN PERIOD (1830-1900)

Abstract

Çandarlı, which was called *Pitane/Pitana* in the Ancient, became one of the leading port cities of the Pergamon Kingdom and was built in the BC. From 288 to 193, it remained under the rule of the Kingdom of Pergamon. Later, it continued to be an important port city during the Roman, Byzantine, Seljuk and Ottoman periods. The castle, built by the Genoese, was built by Sultan II during the Ottoman period. It was rebuilt during the reign of Murat, and this place began to be called "Çandarlı" after Çandarlı Kara Halil Pasha, who had important services in the construction of the castle. It has retained this name to this day.

Çandarlı, which has hosted different civilizations in history due to its geographical location and attracted attention with its historical port and castle, has been the subject of only local research until now. In this sense, archive documents, official-periodical publications, historical geography works, etc. It is not possible to talk about a thesis or an independent study prepared with academic methods and research techniques by making use of the sources. In this study, official and periodicals, especially Ottoman Archive documents, and historical geography works written in the 19th century were taken as basis. In particular, population registers and salnames, which contain important numerical data on the population and administrative structure of Çandarlı, were used. As a result, while the situation of Çandarlı, which has an important identity in Western Anatolia from the Ancient Ages to the Roman Empire, from the Ottoman Empire to the Republic, with its important import and export port, in the Ottoman period, especially the population and Administrative structure has been tried to be revealed.

Keywords: Ottoman Period, 19th Century, İzmir, Çandarlı, Administrative Organization, Population

Giriş

Çandarlı, tarihi çok eski dönemlere kadar uzanan, coğrafi konumu itibariyle farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, tarihi limanı ile her dönem dikkatleri üzerine çekmiş, gelişime açık olan bir yerleşim yeridir. Fakat bu tarihi yerleşim yeri, şu ana kadar daha çok yerel araştırmalara konu olmuştur. Bu anlamda kaleme alınan ilk eser, Emekli İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Arkeolog *Hakkı Gültekin*'e aittir (Bkz. Gültekin 1987). Eklerle birlikte 27 sayfadan oluşan *Gültekin*'in bu eseri, Çandarlı üzerine ilk araştırma olması açısından kıymetlidir. Ancak arşiv belgeleri, kaynak eserler vs. bu çalışmada kullanılmamıştır. 1959-62

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

yıllarında *Ekrem Akurgal* tarafından Çandarlı'da kazılar yapılmış ve bu kazılar neticesinde arkeolojik eserlere ulaşılmıştır. Bu eserler bugün Bergama Müzesi'nde sergilenmektedir. *Akurgal*'ın bu kazı çalışmalarıyla ilgili olarak kaleme aldığı makalesi de 1961 yılında *Türk Arkeoloji Dergisi*'de yayımlanmıştır (Bkz. Akurgal 1961: 5-6). Çandarlı hakkında kaleme alınan bir diğer çalışma ise *Eyüp Eriş*'e aittir. *Eriş*'in "Çandarlı'nın Öyküsü" isimli kitabı, Çandarlı Belediyesi'nin kültür hizmeti olarak basılmıştır (Bkz. Eriş 1991). Bu çalışmada az da olsa salnamelerden ve yakın dönem nüfus istatistiklerinden istifade edilmiştir. Fakat kaynakçada verilen araştırma eserler, metin içerisinde gösterilmemiştir. Hangi bilginin nereden alındığı anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla akademik metot ve araştırma teknikleri bakımından zayıf kalmıştır. Son olarak da Sanat Tarihçisi *Çağlayan Hergül* tarafından kaleme alınan "1859 Tarihli Bir Konutun Belleğindeki" adlı makalede Çandarlı'da yer alan 1859 tarihli bir konutun ilk inşasından günümüze kadar geçirdiği dönemler konu edinilmiştir (Bkz. Hergül 2016).

Bütün bu çalışmalar göstermektedir ki Osmanlı dönemine ait tarihi veriler içeren kaynaklardan (arşiv vesikaları, kaynak eserler, resmi ve süreli yayınlar vs.) istifade edilerek Çandarlı üzerine akademik metot ve araştırma teknikleriyle hazırlanan bir tez veya müstakil çalışmadan söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu çalışmada, tarihi geçmiş çok eskiye dayanan bir yerleşim biriminin bir dönemine ışık tutulmakla birlikte, bu yerleşim biriminin tarihi süreç içerisindeki durumunun farklı boyutlarıyla ele alınmasına ihtiyaç olduğuna işaret edilmek istenmiştir. Çalışmada, Osmanlı Arşivi vesikaları başta olmak üzere, resmi ve süreli yayınlardan istifade edilmiş, özellikle Çandarlı'nın nüfus ve idari yapısına dair önemli bir kısım rakamsal verileri içeren nüfus defterleri ile salnameler temel kaynak olarak kullanılmıştır. Netice itibarıyla, Eski Çağlardan Roma İmparatorluğu dönemine, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar, sahip olduğu önemli ithal ve ihraç limanı ile Batı Anadolu'da önemli bir hüviyete sahip olan Çandarlı'nın, 19. yüzyıldaki nüfus ve idari yapısının ortaya konulmasına çalışılmıştır. Böylece, daha önce akademik metot ve araştırma teknikleriyle hiç çalışılmamış olan bu yerleşim biriminin bir dönemine ışık tutulması ve daha sonra yapılacak başka çalışmalara referans teşkil etmesi hedeflenmiştir.

Çandarlı (Pitane)

İlk Çağ'da Çandarlı'nın bulunduğu yer "Pitane" adı ile anılmıştır. *Pitane* adı, aynı *Pida/Pita* sözcüğüne Luwi dilinin wana/ana takısı eklenmesiyle türetilmiş olup, "suyu bol yöre" anlamına gelmektedir. Eski Helenlere göre bu yerleşim yeri, Amazonlarca kurulmuş ve adlandırılmıştır. Başka bir görüşe göre Yunanistan göçmenleri, Anadolu'daki *Pitane*'in adını Sparta'daki *Pitane* dolayısıyla koymuşlar, dolayısıyla Yunanistan'daki adı buraya taşımışlardır (Umar, 2002: 123). *Homeros* ise "İliada"da, *Pitane*'in, efsanevi Amazon komutanlardan biri tarafından kurulduğunu ve adının buradan geldiğini belirtmektedir

(Diodorius Sicilus, 1953: 5-6). *Pitana/Pitane*, bugünkü Aliğa ile Bergama arasındaki kıyıda *Bakırçay/Kaikos*¹ ağzının yanı başında bulunmaktadır (Umar, 2002: 123).

Herodot'un aktardığına göre *Pitane*, Anadolu'da eski *Aiol* kentlerinden biridir. Bölgedeki diğer *Aiol* kentleri ise şunlardır: *Phrikon*'un kenti denilen *Kyme*, *Larissa*, *Neonteikhos*, *Temnos*, *Killa*, *Notion*, *Aigiroessa*, *Aigaia*, *Myrina*, *Gryneia* (Herodotos, 1973: 99(881)). *Aiol* kentlerinin büyük bir bölümü *Elaitikos Kolpos* (Çandarlı Körfezi) etrafında toplanmıştır. Kuzeyden güneye doğru bölgenin ilk kenti *Pitane* (Çandarlı)'dır (Sevin, 2001: 76, 79).

Aiol kenti olan *Pitane*'in eski bir limanı vardır. Önünde birkaç volkanik adacıklar kabaran bir dil üzerine kurulmuştur. *Elea* koyuna dökülen *Evenus* Nehri, biraz ötesinden geçmektedir. Limanı koruyan adacıklar, boz renkli kayalardan oluşup aynı türdendir (Charles Texier, 2002: 362). *Strabon*, *Pitane*'yi çift limanlı olarak tanımlanmıştır. Onun verdiği başka bir bilgiye göre ise *Pitane*'de su üzerinde yüzme özelliğine sahip tuğla üretilmiştir. Bu özellik, bir cins topraktan kaynaklanmaktadır. Bu toprak, aynı hacimdeki sudan daha hafif olduğu için yüzmektedir (Strabon, 2002: 150 (615)).

M.Ö. 3000'lere tarihlenen çanak-çömlek parçalarına göre, *Pitane*'de ilk yerleşim *Aiol* göçünden çok daha önceleri başlamıştır. Yerli halkını *Pelasglar*'ın oluşturduğu *Pitane*'de *Aiol* göçü sırasında *Aioller* yerlileri kovabilmek için *Erythrai*'daki Ionlardan yardım almışlardır. Bergama Krallığı'nın yükselişinden sonra *Pitane* ve diğer *Aiol* kentleri, M.Ö. 261'den itibaren Bergama Krallığı'na bağlanıp onun zenginliğinden ve parlak kültüründen yararlanmışlardır (Freely, 2002: 40).

Tarihte *Pitane*, Bergama Krallığı'nın önde gelen liman kentlerinden biri olmuştur. M.Ö. 288'den 193'e kadar Bergama Krallığı'nın yönetimi altında kalmıştır (Gültekin 1987: 6-7). Batı Anadolu'yu 1833-1837 yılları arasında ziyaret eden Fransız Arkeoloğu *Charles Texier*, *Pitane* denilen *Elaitikos Kolpos* koyunun, Edremit körfezini takip ettiğini ve burasının Bergama'nın eski limanı olduğunu, o zamandan beri şekil ve yapısının hiç bozulmadığını belirtmiştir (Charles Texier, 2002: 34-35). Bergama Krallığı'ndan sonra da Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı çağlarında önemli bir liman kenti olma özelliğini sürdürmüştür (Gültekin 1987: 7-8).

¹ *Elce Limanı* yakınlarından denize dökülen *Bakırçay/Kaikos* ise kaynağını, Bakır Köyü yakınındaki *Kaz (İda) Dağı*'nın kollarından biri olan *Temnus Dağı*'ndan almaktadır (Bkz. Strabon, 2002: 150 (615)). *Mysia*'nın en iyi ve en zengin ovası olarak nitelenen *Bakırçay (Kaikos)* Vadisi, erken Bergama krallarının en önemli ana tahıl deposu durumundadır (Bkz. Sevin, 2001: 55).

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

Resim 1: Çandarlı Kalesi²

Çandarlı'nın Türkler tarafından fethi hemen olmamıştır. Zaman zaman Türklerin hâkimiyetine geçtiği, daha sonra yine kaybedildiği görülmektedir. Kesin olarak hâkimiyet altına alınması 1302 yılından sonradır. Nitekim bu yıllarda Bergama ve çevresinden Bizanslıların çekilmeye başlamasıyla birlikte Türkler bölgeye yerleşmeye başlamıştır. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan beylikler (Saruhanogulları, Karesiogulları), bölgenin Türk beldesi haline gelmesi sürecinin başlangıcını teşkil etmiştir (Çandarlı 2004: 8-9). Zira Çandarlı, Karesi Beyliği döneminde önemli bir limandır. Karesi Bey, Balıkesir kasabasını kendisine merkez yaparak Çanakale sahilleri ile Çandarlı limanında bir donanma vücuda getirmiştir (*Yarım Ay Dergisi*, 1 Mayıs 1940: 17).

Çandarlı, tarihi çok eskilere dayanan görkemli bir kaleye sahiptir. Bu kalenin, M.S. 14. yüzyılın ilk 30 yılında Cenevizliler tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Kalenin yapımında Eski Çağ'a ait yapıların işlenmiş taşları kullanılmıştır. Bu yapı taşları, yeni yapılarda kullanılmak üzere ya yöre halkınca taşınmış ya da deniz yolundan götürülerek tüketilmiştir (Umar, 2002: 133).

Çandarlı Kalesi, Osmanlı Türkleri tarafından tekrar işlem görmüştür. Nitekim Sultan II. Murad döneminin önemli devlet adamlarından olan Çandarlı Halil Paşa, Cenevizlilerden kalma köhne kaleyi yeni baştan ele alıp inşa ettirmiştir.³ Nitekim *Uzunçarşılı* (Uzunçarşılı 1988:

² <https://www.erolsasmaz.com/?oku=626>, Erişim Tarihi: 10.01.2023.

³ Çandarlı Kalesi'nin, Osmanlı idaresi altındayken farklı zamanlarda tamir edildiği, bunun için de malzeme ve işçi tedarikine çalışıldığı görülmektedir. Nitekim 1791 (H.1205) yılına ait bir arşiv

495) ve *Aktepe* (Aktepe 1993a: 213) de Ege sahilinde Çandarlı Körfezi ağzındaki kalenin Çandarlı Halil Paşa tarafından inşa ettirildiğini ve halen onun adını taşıdığını belirtmektedir. Fakat Çandarlı Halil Paşa, Fatih Sultan Mehmed tarafından 1453'te görevden alınmış ve idam edilmiştir.⁴ Çandarlı Halil Paşa'nın, kalenin yenilenmesinde yapmış olduğu hizmetlerinden dolayı buraya "Çandarlı" adının verildiği ileri sürülmektedir (Eriş, 1991: 28-29). Çandarlı ailesinin menşesine bakıldığında, vesikalar ve kitabelerde; *Cenderleli*, *Cenderli*, *Candarlu*; *Çandarlı* ve *Çandarlu* veya *Çandarlı* imlâlarıyla yazıldığı görülmektedir. Sonradan *Çandarlı* şekli kabul edilerek böylece yayılmıştır. *Uzunçarşılı*, bunun doğrusunun *Cenderî* olduğunu belirtirken, kaynak olarak Kara Halil Hayreddin Paşa'nın H.780/M.1378 tarihli İznik'teki Yeşilcami ve H.787/M.1385 tarihli Serez'deki Eskicami kitabelerini; Müstakim-zâde'nin "Mecelletü'n-nisâb" adlı eserini ve Ahmedî'nin (ö.1413), *İskendernâme*'nin sonuna koyduğu Osmanlı tarihi kısmındaki bir beyiti örnek göstermektedir. Nitekim *İskendernâme*'de geçen, "Bî-nevâlîktan koyuben Çender'i, Katına geldi Halil-i Cenderî" beyitini vermiştir (Uzunçarşılı, 1988: 1; Uzunçarşılı, 1959: 457).⁵ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınlarından çıkan "İskendernâme (İnceleme-Tenkitli Metin)"de ise, "Bî-nevâlîhdan koyuban Çandarı, Katına geldi Halil-i Çandarî" şeklinde bir yazım vardır (Ahmedî, *İskendernâme*, 2019: 866). Neticede, bu kayıtlardan hareketle Halil Paşa'nın mensup olduğu mahallin veya köyün *Cender/Cenderî* veya *Çandar/Çandarî* olduğu söylenebilir. Bu mahallin ilgili dönemde Anadolu'nun hangi kasaba veya köyüne bağlı olduğu hususu ise kesin olarak bilinmemektedir. Bu konuda *Uzunçarşılı*, Çandarlı ailesinin menşenin, bugün Eskişehir vilayetinin Sivrihisar Kazası'na veya Nallıhan Kazası'na bağlı Cendere köyünden biri olduğunu ileri sürmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 1).

Osmanlı dönemine ait başka kaynaklarından hareketle de *Çandarlı*'nin ismi ve coğrafi konumu ile ilgili birtakım verilere ulaşılabilmektedir. Nitekim Osmanlı haritacı ve denizcisi *Piri Reis*, 16. yüzyılda kaleme aldığı *Kitâb-ı Bahriyye* eserinde *Çandarlı*'dan mamur bir yer olarak bahsederken şu bilgilere yer vermiştir:

kaydında, Çandarlı Kalesi'nin hızla tamirine başlandığı belirtilmiştir (bkz. BOA., C.AS. 351/14540,1-3). Aynı yıl içerisinde Kazdağı'ndan kereste, Çandarlı'nın karşısındaki Nemrut mahallinden taş, Menemen'den araba, Sakız ve Foça'dan amele tedarik edilmesine çalışıldığı 1791 yılına ait arşiv kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu yıllarda *Ayazmend Sancağı*'na bağlı olan Çandarlı'nın kale dizdarı ise *Kırantaoğlu Es-seyyid Mehmed*'dir (Bkz. BOA, C..AS. 1202/53815).

⁴ Sultan II. Murad tarafından vezîriâzamlığa getirilen Halil Paşa, idam edildiği 857/1453 yılına kadar yaklaşık 24 yıl vezîriâzamlık yapmıştır. Sultan II. Murad tarafından kendisine verilen tam yetki ile görevini yerine getirmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 56-57). Onun idam edilmesi ise daha sonra kaleme alınan bazı yazılarda eleştirilmiştir. Nitekim *Necib Âsım*, Halil Paşa'nın idamı ile ilgili olarak kaleme aldığı bir yazısında, Osmanlı'nın bir devlet olarak ortaya çıkışında *Çandarlı* ailesinin önemli bir rolü olduğunu belirterek, Fatih Sultan Mehmet Han'ın Çandarlı Halil Paşa'yı idam ettirmesini eleştirmiş, Osmanlı'da Çandarlı etkisinin yok edilmesinin büyük sakıncalar doğurduğunu ve devlet yönetiminin dönmelerin eline geçtiğini iddia etmiştir (Bkz. Necib Âsım, 2001: 63-65).

⁵ Çandarlı Ailesi ile ilgili olarak M. Münir Aktepe de Uzunçarşılı'dan istifade ederek benzer verileri ortaya koymuştur (Bkz. Aktepe 1993b: 209-211).

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

“Midilli kalesinin meşhur limanı Encenoz limanıdır. Encenoz limanından kible tarafına dört mil mesafede Pirgoslu adası vardır. Her tarafı derindir. Fakat demir yeri değildir. Bu adadan güneybatısına karşı bir bucak vardır. Bu bucakta demir ve palamar ile küçük gemiler yatarlar. Bu adanın karşısındaki Anadolu kıyıları yüksek ve dağlıktır. Bu dağların güneydoğusu tarafına dolaşıp geçtikten sonra Çandarlı denen bir kale vardır. Mamur bir yer olan bu kalenin güneydoğusu tarafları demir yerleridir. Bunun güneydoğusu tarafları körfezdir. Fakat sapa yerlerdir. Büyük gemiler giremezler. Böylece bilinsin, vesselam.” (Piri Reis 1973: 152).

19. yüzyılın önemli resmî-sürelî yayınlarından olan ve bu çalışmanın da önemli bir veri kaynağını teşkil eden salnamelerde Çandarlı'nın ismi ile ilgili bilgi edinilebilmektedir. Örneğin, 1890 (H. 1308) tarihli *Aydın Vilayeti Salnamesi*'nde verilen bilgiye göre sahilde bulunan eski *Pitane* şehri, Çandarlı ismiyle anılmaktadır. Burası aynı zamanda Bergama şehri için önemli bir ticaretgâh limanını teşkil etmiştir (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1308 Sene-i Hicriye II: 827*).

1833-1837 yılları arasında bölgeyi ziyaret etmiş olan *Charles Texier*'in aktardığına göre Çandarlı'nın eski adı *Pitane*'dir. Çandarlı'nın Bergama'ya yolu, Bakırçay kıyısını izlemektedir. Kuzeyden, trakit oluşumlu ve *Gargare Dağı*'nın son kıvrımları olan bir silsile ile sınırlıdır. Çandarlı ile Bergama'nın arası yirmi kilometredir (*Charles Texier, 2002: 366*).

1. 19. Yüzyıla Ait Bazı Kaynak Eserlerde Çandarlı

19. yüzyılda kaleme alınan tarihî coğrafya eserlerinde ve bazı resmi ve sürelî yayınlarda Çandarlı'nın coğrafi konumuna, idari yapısına ve nüfusuna dair verilere ulaşabilmek mümkündür. Bu anlamda tespit edilen bazı eserler ve bunlardan elde edilen veriler aşağıda olduğu gibidir.

a. Şemsettin Sami; “*Kâmûsü'l-A'lâm*”⁶

Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, sözlükçüsü ve dil bilgini olan Şemsettin Sami'nin *Kâmûsü'l-A'lâm* adlı eserine göre Çandarlı; Anadolu'nun batı sahilinde ve Aydın Vilayeti'nin İzmir Sancağı'nda, Bergama ile Menemen kazaları arasında büyük bir körfez olup, Midilli Adası'nın kısmen güney kısmı karşısında bulunmaktadır. Kuzey sahilinde bulunan bir küçük kasabanın ismiyle anılmakta olup eski ismi *Flatikus* (Flaiteius)'dur. Çandarlı

⁶ Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, ansiklopedi yazarı, sözlükçüsü ve dil bilgini olan Şemsettin Sami'nin, birçok tercümesi ve öğretici nitelikte telif eseri bulunmaktadır. Türk kültür hayatında tarih ve coğrafya ile dünya sahnesinden çekilmiş devletler, milletler ve ülkelerle meşhur adamlar üzerine Doğu ve Batı kaynaklarından istifade ederek hazırlanmış olduğu, Türkiye'de ilk ansiklopedi kabul edilen *Kâmûsü'l-A'lâm* adlı eseri çok önemlidir. Fasiküller halinde yayımlanan bu altı ciltlik eser, alfabe sırasına göre tertip edilmiş olup toplam 4.830 sayfadır. Devrinde şarkiyatçıların takdirini kazanan eser önemli bir başvuru kaynağı olma özelliğini hâlâ korumaktadır. Şemsettin Sami ve eseri hakkında bilgi için bkz. Uçman 2010: 519-523.

Kasabası ise, Bergama Kasabası'na mülhak 9 köyden oluşan bir nahiyenin merkezidir (Şemsettin Sami, H.1308/1890-91: 1866).

b. Ali Saib; "Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye"⁷

Binbaşı Ali Saib'in "Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye" adlı eserinde, Osmanlı Devletinin Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında yer alan vilayetlerin siyasi özellikleri, nüfusu, sancakları, kazaları, köyleri, demiryolu hatları ve yüzölçümü tek tek ele alınarak açıklanmıştır. *Çandarlı*'nın dâhil olduğu Aydın Vilayeti ile ilgili bilgiler 279. ile 300. sayfalar arasında yer alırken, vilayetin sınırları, coğrafyası ve sahil özellikleri şu şekilde tarif edilmiştir;

"Mevki ve Hududu:

Aydın vilayeti Asya-yı sağîrân kısm-ı garbisinde vaki ve bir kıtasından ibaret olup vilayetin cenub ve garb cihetleri Bahr-i Sefid ve andan müteşekkil Adalar Denizi ile muhat ve şimalen Karesi ve şimal şarken Hüdavendigar ve şarken Konya vilayetleriyle mahduttur.

Sevâhili:

Sevahil-i vilayetten Adalar Denizi sahilinde müteaddid körfez ve burunlar ile muntazam limanlar vardır. Midilli ceziresinin karşısında Dikili körfezi Bergama, Kırkağaç, Soma kazalarının mersâ-yı ithalat ve ihracatıdır. Bunun alt tarafında **Çandarlı** körfezi Bakır Çay mesabini havidir. Koca tepeleriyle Karaburun şibh-i ceziresi meyanında İzmir körfezi teşekkül etmiştir. Bu körfez memalik-i mahruse-i şahanenin en büyük bir mersâ-yı ticareti olduğu halde Gediz (nam-ı diğer Serâbâd) nehrinin götürdüğü seller ile dolmakta olduğundan mutlak tahvil mecrasına eşid ihtiyaç vardır. Karaburun şibh-i ceziresinin (nam-ı kadimi Sığya-Syghia) etrafında dahi sefaine mülcai olabilecek müteaddid körfezler ve limanlar mevcut olup şimal cihetinde Urla ve Gülbahçe körfezleriyle Uzun Ada ve garp tarafında Çeşme Limanı ve cenubunda Sığacak ve Sisam Adası pişegâhında Kuşadası körfezleri vardır...

Veresânı:

Coğrafya nokta-yı nazarınca arazisi şarktan garba meyil üç büyük vadiye inkısam eder. Cihet-i şimaliyesinde vaki Bakır Çay (nam-ı kadimi Kigos-Kigos) Karesi vilayetinde uzunca yayladan neban ve cereyan ve Kırkağaç ve Bergama ve Soma taraflarının arazi-i mümbitesini iskâ ederek **Çandarlı** körfezine mensup olur. Kütahya livası dâhilinden gelen Gediz nehri (eski ismi Hermos) dâhil-i vilayette sağından Sandı-Sasandı Demirci Kum çaylarını (Ali Saib: 279-280) ve solundan Alaşehir Nif sularını alıp İzmir körfezinin sahil-i

⁷ Eser, Binbaşı Ali Saib tarafından II. Abdülhamid Han (1876-1909) döneminde, Darüşşafaka'nın beşinci sınıfında okutulan *Coğrafya-i Osmanî* dersine kaynaklık etsin diye kaleme alınmıştır. Osmanlı Devletinin Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarında yer alan vilayetleri, vilayetlerin siyasi özellikleri, nüfusu, sancakları, kazaları, köyleri, demiryolu hatları ve yüzölçümü tek tek ele alınarak açıklanmıştır (Bkz. Ali Saib H.1304/M.1886-87).

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

şimalinde Karşiyaka denilen mahalde (Serâbâd) nehri namıyla bahre insibab eder (dökülür). Vilayetin diğer bir ovasını küçük menderes nehri (ism-i atiki Kestro (Caystre)) erva etmekte ve Kuşadası körfezine akmaktadır. Vilayetin diğer ve cesim bir vadisinde Büyük Menderes (ism-i kadimi ma ander-me ander nehri) iskâ eder ve mecrası üzerinde sağdan beyaz? Suyuyla soldan coruk arpa çine çaylarıyla telakki edip nehr-i mezkûr seyr-i sefaine müsaid olacak surette kesb vesaat ve cesamet ederek vilayetin en mümbit ve meşhur olan Aydın ovasını saki eder Adalar Denizi'ne mensup olur." (Ali Saib H.1304/M.1886-87: 281).

Ali Saib'in eserinde, Aydın Vilayeti'nin *İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli* ve *Menteşe* olmak üzere beş sancağı olduğu belirtilmiştir. İzmir Sancağı içerisinde yer alan ve Çandarlı'nın bağlı olduğu Bergama Kazası'nın idari teşkilatı hakkında da şu bilgilere yer verilmiştir:

"Bergama Kazası: livanın şimalinde olup gerek kuvve-i inbatiye ve gerek cesametçe vilayet dâhilinde bulunan kazaların birincisidir (Ali Saib: 286). Kaza merkezi olan Bergama kasabası İzmir'e 20 saat mesafededir. Bergama kasabası maarifçe dahi gıpta-i resan emsalidir. Dâhil-i kazada maharla tehrik olunur dokuz adet pamuk fabrikası vardır. Bergama'nın mesafatında garben merkez nahiye ve mersa-yı ticareti olan Dikili iskelesi Soma ve Kırkağaç kazalarının dahi idhalat ve ihracata vasıta olmakla günden güne terakki ve kesb-i umrân etmektedir. Ve mülhakât-ı sairesi şarken Nevahi-yi Bergama ve şimal şarken Ilıca-i Bergama ve sahilde **Çandarlı** ve şimal garben Ayazmend ve cenuben Kilise Köy namlarıyla bulunan nahiyeleridir (Ali Saib H.1304/M.1886-87: 287)"

c. Ali Tevfik; "Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası"⁸

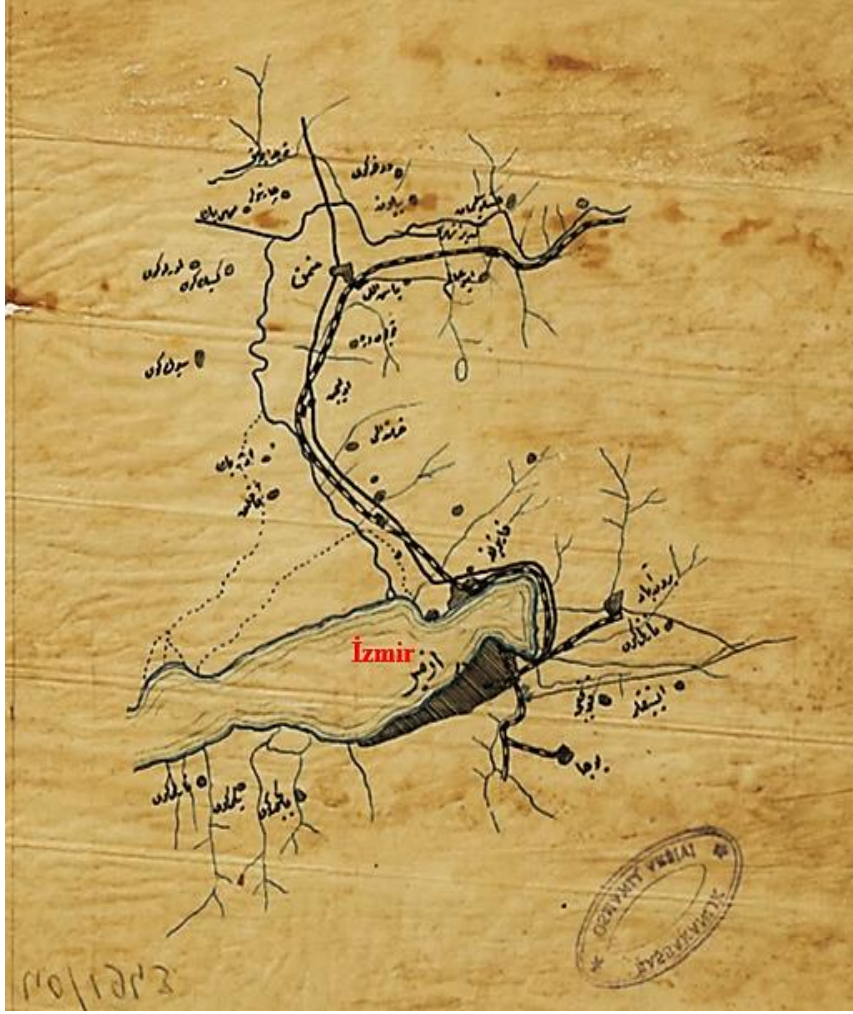
Ali Tevfik'in "Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası" adlı eserinde, Aydın Vilayeti'nin sınırları, "Anadolu-yı şahanenin vilayât-ı meşhuresinden olup şimalen ve şarken Hüdavendigâr vilayeti ile mahdud olarak cenûb-ı şarkiyesinde Konya vilayeti vaki' ve garbi adalar denizine sahildir." şeklinde tarif edilmiştir. Vilayetin nüfusu ise, Müslüman ve Gayrimüslim olmak üzere 890.000 olarak tahmin edilmiştir (Ali Tevfik, H.1318/1900-1901).

⁸ Bu eser, Mektep-i İdadi Tarih ve Mektep-i Mülkiye-i Şahane Coğrafya Muallimi Kaymakam Ali Tevfik tarafından kaleme alınmıştır. *Mektep-i Mülkiye-i Şahane ve Mektep-i İdadi-i Mülki Üçüncü Seneleri öğrencilerine* mahsus olarak hazırlanmıştır. *Coğrafya-yı Umumi* kitabının üçüncü cildir. Maarif Nezaretî'nin ruhsatı üzerine ikinci defa olarak 1318/1900 yılında İstanbul'da Babîali Caddesi'nde bulunan Kasbar Matbaası'nda basılmıştır. Matbaada yetkili kişi ise *Kitapçı Kasbar*'dır (Bkz. Ali Tevfik, H.1318/1900-1901).

Harita 1: İzmir Körfezi Haritası (BOA, HRT.h. 1943)

Ali Tevfik'in "Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası" adlı eserinde, Aydın Vilayeti sancakları ve bu sancaklara bağlı kazalar aşağıdaki tabloda olduğu gibi verilmiştir (Ali Tevfik, H.1318/1900-1901: 260).

Tablo 1: Aydın Vilayeti Sancaklarının Kazaları ile Merkez İdareleri	
Aydın Sancağı Kazaları	İzmir Sancağı Kazaları
Nazilli, Bozdoğan, Söke, Çine, Karacasu	Kuşadası, Çeşme, Tire, Ödemiş, Urla, Foçateyn (Merkez: Kara Koca), Bayındır, Menemen, Bergama, Seferihisar, Nif
Menteşe (Muğla) Sancağı Kazaları	Saruhan (Manisa) Sancağı Kazaları
Milas, Megri (Fethiye), Bodrum, Köyceğiz (Merkez: Yüksek Kum), Marmaris	Turgutlu (Kasaba), Alaşehir, Kula, Akhisar, Salihli, Gördes, Demirci, Eşme, Kırkağaç, Soma
Denizli Sancağı Kazaları	
Tavas (Merkez: Yarangüme), Çal (Demirci Kara), Buldan, Saray, Garbi Karaağaç (Merkez: Acıpayam)	

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

Harita 2: Batı Anadolu Haritası (BOA, HRT.h., 1666)

855

Ali Tevfik'in "*Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası*" adlı eserinde, Bergama Kazası ve bu kazaya bağlı olan Çandarlı Nahiyesi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

"İzmir'in 18 saat taraf-ı şimalisinde kaza merkezidir. Sahil-i bahirden 30 kilometre içeridedir. Mensup olduğu kazayı Bakır Çayı irva ve ihya eder. Bergama Çandarlı Körfezi'ne malik olduğu civar kazalarının ithalat ve ihracatına vasıta olmuştur. Bergama'nın pamuk fabrikaları meşhurdur. Çandarlı Nahiyesi de hemnâmı olan körfez kenarında bulunduğu cihetle kesb-i şöhret eylemiştir." (Ali Tevfik, H.1318/1900-1901: 265).

ç. Ahmed Rıf'at Efendi; "*Lûgat-i Târîhiyye ve Coğrâfiyye*"⁹

Ahmed Rıf'at Efendi'nin "*Lûgat-i Târîhiyye ve Coğrâfiyye*" adlı eserinde verilen bilgiye göre Çandarlı, 1881-1882 yıllarında Aydın Vilayeti dâhilindeki İzmir Sancağı'na bağlı Bergama Kazası'nın bir nahiyesi konumundadır (Ahmed Rıf'at, 1299/1881-1882: 69).

d. Cevad Sami ve Hüseyin Hüsnü; "*Nevsâl-i İktisad: Aydın Vilayeti*"

⁹ Yağlıkzâde Ahmed Rıf'at Efendi'nin 1881-1882 yılları arasında yayımlanan "*Lûgat-i Târîhiyye ve Coğrâfiyye*" isimli eseri, Türkçe olarak tamamlanmış ilk ansiklopedi olması açısından önemlidir. Yedi ciltten meydana gelen bu eserde, sadece tarih ve coğrafya konularına değil, aynı zamanda icatlara, makinelere, fizik, kimya ve botanik gibi müspet ilimlere de yer verilmiştir (Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, 1972: 125).

1321 (1905) malî senesine ait olan *Nevsâl-i İktisad*'da, Aydın Vilayeti'nin coğrafyası, ziraatı, ticareti ve iktisadi yapısından detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. İlgili yayında Aydın Vilayeti'nin sınırları ve idari teşkilatına dair özetle şu bilgilere yer verilmiştir:

“Vilayet; İzmir, Saruhan, Aydın, Denizli ve Menteşe namlarıyla beş sancağa ve kırk iki (42) kazaya ve kazalara tâbi nahiye ve köylere taksim olunmuştur. İzmir Sancağı ise; şimalen Karesi Sancağı, şarken Saruhan, cenuben Aydın Sancakları, garben adalar denizi ile çevrilidir. İşbu sancak on üç (13) kazaya ve yirmi bir (21) nahiyeye sahiptir.” (Nevsâl-i İktisad: Aydın Vilayet-İ Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye ve Sair Ahvalinden Bahis 1321 Sene-İ Maliyesine Mahsus Nevsâl-İ İktisad, 1323 [1905]:73)

Çandarlı'nın bağlı olduğu Bergama Kazası'nın coğrafi sınırları ve idari teşkilatı hakkında da şu bilgilere yer verilmiştir:

“Bergama Kazası: Şimalen Karesi Sancağı, şarken Soma ve Manisa kazaları, cenuben Menemen Kazası ve Çandarlı Körfezi, garben adalar denizi ile çevrilidir. Bu kaza, nevâhi-i Bergama, Ilıca Bergama Ayazmend, Kozak, Dikili Çandarlı olmak üzer altı (6) nahiyeyi ve yüz yetmiş (170) köyü içermektedir.” (Nevsâl-i İktisad 1323 [1905]: 74).

2. Resmi Kayıtlara Göre 19. Yüzyılda Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu

Çandarlı'nın idari teşkilatı ve nüfusu hakkında arşiv vesikalarında, özellikle nüfus defterlerinde, vilayet salnamelerinde ve resmi kurumlar tarafından çıkarılan sözlük, kitap vs. eserlerde detaylı verilere ulaşabilmek mümkündür.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından hazırlanıp yayımlanan “Osmanlı Yer Adları” eserinde, Çandarlı'nın yıllara göre idari taksimatındaki değişim ortaya konulmuştur. Bu anlamda hazırlanan tablo aşağıda olduğu gibi verilmiştir (Sezen 2017: 170).

Yıllar	İdari Durumu	Bağlı Olduğu İdari Birim
1854-1867	Kazâ	Karesi- Hüdâvendigâr Eyaleti (salnâme)
1868-1869	Kazâ	Karesi- Hüdâvendigâr Vilâyeti (salnâme)
1870	Kazâ	Karesi- Hüdâvendigâr Vilâyeti (salnâme)
1880-1884	Nâhiye	Bergama- Saruhan- Aydın Vilâyeti (salnâme)
1885-1923	Nâhiye	Bergama- İzmir- Aydın Vilâyeti (salnâme)
1924-1928	Nâhiye	Bergama- İzmir
1928	Nâhiye	Dikili- İzmir

Çandarlı'nın ismi, arşiv vesikalarında *Çandarlı/Çandarlu/Candarlı/Çandarlıhisar* şeklinde geçmektedir. 19. yüzyılda, önce Hüdavendigâr Vilayeti Karesi Sancağı'na, sonra Saruhan Sancağı'na ve en nihayetinde Aydın Vilayeti İzmir Sancağı'na bağlanmıştır. (Kaynaklarıyla *Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü* 2020:122).

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

Çandarlı'nın 19. yüzyıl ortalarında Hüdâvendigâr Eyaleti Karesi Livası'na bağlı "Nahiye-i Çandarlı" olduğu görülmektedir (Baykara 2015: 216). İzmir Rusya elçisi M. Mostras tarafından 1863 yılında meydana getirilen *Osmanlı İmparatorluğu Coğrafyası Sözlüğü*'nde alfabetik olarak 768 yere dair bilgi verilirken, Çandarlı için, "Hüdâvendigâr Eyaleti'nde Karesi Livası'nın bir nahiyesinin merkezi olduğu ve aynı isimdeki körfez üzerinde yer aldığı" (Mostras 2012: 77) belirtilmiştir.

2.1. Nüfus Defterlerine Göre Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu

Çandarlı'nın nüfusuna dair resmî nüfus sayımlarından elde edilen verilere geçmeden önce 1821 yılında ortaya çıkan ve Yunanistan'ın bağımsızlığı ile sonuçlanan Rum İsyanı'nın bölgede etkisine temas etmek yerinde olacaktır. Nitekim 1821 yılında önce Eflak ve Boğdan'da, daha sonra Mora'da ortaya çıkan Rum isyanının Çandarlı'ya da etkisinin olduğu görülmektedir. İsyân kısa sürede Mora Yarımadası ve Ege adalarına yayılırken, bu süreçte Rum çeteleri, gemilerle Batı Anadolu kıyılarına da geçerek yağmada bulunmuşlar, hatta can kayıplarına neden olmuşlardır. Örneğin Sisam'dan gelen âsi Rumlar, Çeşme yakınındaki İpseli Köyü'ne ani baskın yapmışlar ve bu esnada ahaliden ölen ve yaralananlar olmuştur (BOA., HAT. 875/38789). Aynı şekilde âsi Rumların saldırıda bulunup yağma yaptıkları yerlerden biri de Çandarlı Hisarı olmuştur. Nitekim 1821 (H.1236) yılında Rum eşkiyasının Çandarlı Hisarı'nı istila ederek yağma ettikleri ve daha sonra tekrar gemilere binip gittikleri tespit edilmektedir (BOA., HAT. 932/40373). 1823 (H.1238) yılında, Rum gemilerinin Çandarlı Hisarı'na tecavüz ve yağmada bulunduğu, bir hayli Rum gemisinin de Midilli, Zeytinburnu ve Edremit sahillerinde dolaştığı bildirilmiştir (BOA., HAT. 926/40227). Aynı yıl içerisinde âsi Rumların Çandarlı'yı zapt ettikleri haber verilmiştir. Bunun üzerine Rumların üzerine Balıkesir mütesellimi sekiz yüz asker ile hareket etmiş ve bölgenin muhafazasını sağlamıştır (BOA., HAT. 883/39033). Yine, 1823 (H.1238) yılında Rum gemilerinin Çandarlı Hisarı'na tecavüz ve yağmada buldukları görülmektedir (BOA., HAT. 926/40227). 1833-1837 yılları arasında bölgeden geçmiş olan Fransız Arkeoloğu *Charles Texier*'in aktardığına göre ise Çandarlı, Türklerin Ayvalık (Kidonia)'ta yaptıkları katliamın intikamı olarak, Rumların tahribiyle karşı karşıya kalmıştır. *Psarioteler*, korsan gemileriyle gelerek limana çıkmışlar ve Türkleri öldürerek şehri ateşe vermişlerdir. Bu hareket, Rumları Osmanlı hâkimiyetinden çıkaracak isyanın başlangıcını teşkil etmiştir (Charles Texier, 2002: 363).

Batı Anadolu kıyı şehirlerinde Müslümanlar ile birlikte yaşayan Rumlar, bu isyan sürecinde tedirgin olmuşlardır. Nitekim bazıları, yaşanan olaylardan dolayı Müslümanların kendilerine saldıracağını düşünüp firar etmiştir. Örneğin Ayvalık Rumları, Rum ihtilali üzerine korkuya kapılarak yerlerini bırakıp kaçmışlardır (BOA, HAT. 876/38808). Böylece bazı mahallerin nüfusunda azalma meydana gelmiştir. Nitekim bu durumu Çandarlı Hisarı'nda da görmek mümkündür. Daha önce hisarın nüfusu 400 hane olduğu halde, Rum isyanı da dahil olmak üzere 1822 (H.1238) yılından itibaren yaşanan bazı musibetler sebebiyle ahali

dağılmış ve önce 130 haneye, 1836 yılına gelindiğinde (H. 14 Rebiü'l evvel 1252) de 48 haneye düşmüştür. Durumları gözetilerek bu 48 hanenin Ayazmend'e veya başka bir sancağa dâhil edilmesi istenmiştir. Ayrıca bu tarihlerde yapılan bir tahrir göre Çandarlı Hisarı; 1 adet kale, 3 adet köy ve 1 çiftlikten oluşmaktadır. Bunların içinde de 396 yerli Müslüman asker, 111 topçu asker ve 168 reayanın kayıtlı olduğu tespit edilmektedir (BOA., C..ML.. 178/7544).

Sultan II. Mahmud döneminde askerlik için elverişli nüfusu tespit etmek üzere ilk nüfus sayımı 1826 yılında İstanbul'da başlatılmıştır. Fakat Rusya ile savaş durumu ortaya çıkınca bu sayım kesintiye uğramış, diğer vilayetlere uygulanamamıştır. Savaşın sona ermesiyle bu kez, Rumeli'de yaşayan bir yaşından yüz yaşına kadar olan bütün Müslüman erkeklerin sayımına çalışılmıştır. Fakat çeşitli sebeplerle istenilen neticeye ulaşılamamış, sayım sadece Filibe ile sınırlı kalmıştır. (Aydın 1990: 81-82). Daha sonra imparatorlukta bütün Müslüman ve Gayrimüslim erkekleri kapsayan yeni bir sayımın yapılması kararlaştırılmıştır. Sayımın amacı, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni bir ordu kurulmasına bağlı olarak askerlik yapabilecek erkek nüfusun tespiti ile bu ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yeni vergi kaynaklarının bulunması olmuştur. (Karal 1995: 11). Böylece modern anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiştir. 1830 yılında başlatılan sayımda sadece Anadolu, Rumeli ve adalardaki erkek nüfus sayılıp orduya asker vermeyen bölgeler sayımın dışında kalmıştır. Halk, İslam ve reaya olarak ikiye ayrılmıştır. Aşiretlerin nüfusları ayrı gösterilmiş ve İslam nüfusunun toplamına eklenmiştir. Kıptiler ve göçebeler de ayrı sayılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 251-252).¹⁰

1830 yılında Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Hisarı'na Midilli'den 70 kişiden oluşan kapıkulu topçusu yazılmıştır. Bunların 1'i mülazım, 6'sı çavuş, 3'ü onbaşı, 60'ı da nefer (rütbesi olmayan asker) olup, tamamının ismi liste halinde kaydedilmiştir (BOA., KK. d.4843: 10). 1831 yılı Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Hisarı zabitan (subaylar) ve neferler başlığı altında, 1 hisar mülazımı ve onun oğlu, 6 çavuş, 3 onbaşı ve diğer kişilerle birlikte toplam 71 kişi kaydedilmiştir. Bu kişilerin tamamı Müslümandır (BOA. NFS.d. 1238/ 81-82: 211-212).

¹⁰ Tanzimat'ın ilanından sonra devlet, nüfus konusuna ayrı bir önem vermiş ve eyaletlere nüfus nâzırı, sancak ve kazalara da nüfus memuru tayin etmiştir. Bu şekilde düzenli bir kayıt sisteminin kurulmasıyla birlikte 1844 (1260) yılında ülke genelinde bir nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir (Karal, 1995: 9-19; Karpat, 2010: 91, 47). Fakat ülke genelinde, kadınların da dâhil edildiği ilk kapsamlı nüfus sayımı ancak 1881/82-1893 yıllarında yapılabilmektedir. 1905-1906 yıllarına gelindiğinde, duyulan ihtiyaç üzerine bir sayım daha yapılmıştır. Devlet bu sayımı, Gayrimüslim cemaatlerin de katılım ve desteğini alarak üç ay gibi kısa bir sürede bitirmiştir (Karpat, 2010: 91, 110). Netice olarak, 1844, 1866, 1881-1893 ve 1905 tarihli nüfus sayımları köklü geleneği olan nüfus kayıt düzeninin ve teşkilatlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Çimen 2012: 205-206). Osmanlı döneminde tutulan nüfus kayıtları, büyük ölçüde T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde muhafaza edilmektedir. Muhtelif fon adları altında kaydedilen bu evrak grupları genel itibarıyla defterler şeklinde düzenlenen malzemelerden oluşmaktadır. "Nüfus defterleri" olarak adlandırılan ve "NFS.d." kısaltması ile verilen defter gurubu içerisinde sayım ve yoklama işlemlerine ait kayıtlara erişilebilmektedir. Bkz. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı katalog tarama için bkz. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

Çandarlı şehri içinde yaşayan İslam nüfusunun miktarı ise toplam 267 kişidir. Bunların içerisinde 2 müderris: Mustafa ibn Cesim ve Kerim ibn Salih; Muallim: Ömer ibn Ömer; İmam: Mehmet ibn Osman ve yaşayan diğer insanların adları, baba adları, bazılarının yaşları ve fiziksel görünüşü, meslekleri yer almaktadır. Fiziksel özellikleri belirtilen kişilerin çoğu kumral ve orta boyludur. Bu kişilerin çoğu rençber (çiftçi) olarak kaydedilmiş olsa da çoban, nalbant, helvacı, talebend, boyacı, berber, balıkçı, teymurcu (demirci), kahveci, deveci, hafız, hizmetkâr, balcı, topçu gibi mesleklerin de yapıldığı kaydedilmiştir (BOA. NFS.d. 1238/ 81-82: 212-214).

Çandarlı Hisarı'na bağlı olan köylerde toplam İslam nüfusu miktarı 190 kişiden ibarettir. Bu nüfusun 99 kişisi Yenice Köyü'nde, 36 kişisi İsmailler Köyü'nde ve 55 kişisi de Teymurtaş Köyü'nde kaydedilmiştir. Yenice Köyü'nde nüfusun büyük çoğunluğu rençberdir. Yalnızca 1 kişi imam ve 8 kişi *Asâkir-i Mansûre* olarak kayıtlıdır. İsmailler Köyü'nde de nüfus büyük oranda rençber olup 1 kişi imam ve 2 kişi *Asâkir-i Mansûre* şeklinde kaydedilmiştir. Son olarak Teymurtaş Köyü'nde ise 1 imam ve çoğu rençber olarak kayıtlı kişiler bulunmaktadır (BOA. NFS.d. 1238/ 81-82: 214-216).

Çandarlı'da 1831 (H.1246) yılı sayımında 75 yerli Gayrimüslim nüfus kaydedilmiştir. Gayrimüslimlerin cizye evrakları *a'lâ (iyi)*, *evsât (orta)* ve *ednâ (düşük-az)* olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.¹¹ Bunların vergiye tabi olmayanları ise çocuk, yani *sıbyân* olarak kaydedilmiştir. 19. yüzyıla kadar bu sınıflardan alınan vergiler çok çeşitlilik arz etmiştir. Çandarlı'daki Gayrimüslim nüfustan 2'si a'lâ, 50'si evsât, 8'i ednâ, 15'i de sıbyândır. Yenice Köyü'nde 4 evsât, 1 sıbyân olmak üzere 5 Gayrimüslim, İsmailler Köyü'nde 71 Gayrimüslim nüfus, çiftliklerde 3 evsât, 4 sıbyan toplam 7 nüfus ve ağılarda 1 a'lâ, 3 evsât toplam 4 olmak üzere Çandarlı ve Çandarlı'ya bağlı tüm yerleşimlerde Gayrimüslim nüfus sayısı toplamda 162'dir. Bunların da genel toplamda 3'ü a'lâ, 100'ü evsât, 12'si ednâ, 47'si sıbyândır. (BOA. NFS.d. 1354: 3,7). Çandarlı ve buraya bağlı bulunan yerlerdeki yabancı Gayrimüslim sayısı ise 35'tir. Bunların 32'si evsâttir. Yenice'de 2, Teymurtaş ağlında 6, Çaltan ağlında 3, diğer çiftlik ve ağılarda ise 24 kişi bulunmaktadır (BOA. NFS.d. 1354: 8-9). Sonuç olarak *Hisar-ı Çandarlı* diye tabir edilen Çandarlı'da, 3 köy, 1 çiftlik ve 4 ağıl esas alındığında, 3 kişi a'lâ, 100 kişi evsât, 12 kişi ednâ ve 47 kişi sıbyan nüfus olmak üzere toplam 162 yerli Gayrimüslim olduğu tespit edilmektedir (BOA. NFS.d. 1354: 15).

1831 yılı tahririne genel olarak bakıldığında, hisarda bulunan Müslüman zabitan ve erlerin sayısı 71, Çandarlı şehri içinde olan Müslümanların sayısı 268, Yenice Köyü'nde 91, İsmailler Köyü'nde 34, Teymurtaş Köyü'nde 56 olmak üzere Çandarlı Hisarı'na bağlı olan yerlerde toplam 181 nüfusla birlikte Çandarlı genelinde toplam 520 kişinin ikamet ettiği tespit edilmektedir (BOA. NFS.d. 1354: 36-37).

¹¹ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Erkal ve İnalçık 1993: 42-48.

1830-31 (H.1246) yılları nüfus sayımında Çandarlı Kazası'na bağlı Yenice Köyü ve Teymurtaş tarafında bulunan ağıldardaki Rum çobanlar kaydedilmiştir. Çobanlar toplam 8 kişidir. Bunlardan 3 kişi 25 yaşında, 2 kişi 20 yaşında, 2 kişi 40 yaşında, 1 kişi de 30 yaşındadır. Çaltan ağıldardaki Rum çobanlar 20, 40, 50 yaşlarında 3 kişi, İsmailler Köyü'nde de biri 25, biri 2, biri 30, 2'si 40, biri 50 yaşında olmak üzere toplam 9 Rum kişi kayıtlıdır. Çandarlı içinde olan Rum nüfus ise sadece 1 kişidir. Bu kişi Sisamlı, hizmetkâr ve 20 yaşında bir gençtir (BOA. NFS.d. 1240/4: 4).

1833-34 (H.1249) yıllarında yapılan nüfus sayımında Ayazmend'e bağlı Çandarlı Hisarı başlığı altında toplam 281 kişi kaydedilmiş olup¹², bu nüfusun tamamı Müslümandır. Başlığın altındaki ilk sıralara, şehrin önde gelenlerini oluşturan kişiler yazılmıştır. Bunlar; *müderriş, muallim, imamdan* oluşmaktadır. Ayrıca çeşitli meslek gruplarına mensup insanlar olduğu tespit edilebilmektedir. Bu mesleklere *berber, topçu, muıtab, boyacı, talebend, helvacı, çoban, nalband, balcı, teımurcu (demirci), hatip* örnek olarak verilebilir. Yazılan kişilerin birbiriyle yakınlıkları *oğlu, diğer oğlu, karındaşı, diğer karındaşı* şeklinde belirtilmiştir. Kişilerin tamamının yaşları mevcuttur. Buna ek olarak bazı kişilerin isimlerinin önünde bulunan *sarı, arap, maviş, koca, köse* gibi sıfatlar kişilerin fiziksel özellikleri hakkında fikir sahibi olunması açısından önemlidir (BOA. NFS.d. 1241: 17-19).

Aynı defterde Çandarlı Kalesi'nde *topçu neferâtlar* başlığı altında kalede yaşayan mülazım, 5 çavuş, 2 onbaşı ve diğerleriyle birlikte 69 nüfus olduğu listelenmiştir. Listenin ardında da kale neferâtının çocuklarının isimleri, yaşları kaydedilmiştir. Toplam 42 nüfus oldukları, bazılarının kırmızı kalemle çizildiği ve yine kırmızı kalemle 36 kişi oldukları belirtilmiştir (BOA. NFS.d. 1241: 23).

Nefs-i Çandarlı'da olan reayalar arasında hepsi Rum olan 75 nüfus kaydedilmiştir. Bunlar kaydedilirken bazılarının bakkal, balıkçı, ekmekçi, yağcı, berber olduğu bilgisine yer verilmiştir. Yalnız bu Rum nüfus arasında rençberlik (çiftçilik) yapan tek bir nüfus dahi yoktur. Yaşları, numarası kırmızı kalemle belirtilirken bazılarında tarih notu düşülmüştür. Bu düşülen tarihler genelde doğum veya ölüm durumlarında verilmektedir. Çandarlı'ya tabi olan İsmailler Köyü'nde tamamı Müslüman 37 nüfus bulunmaktadır. Liste sonunda verilen toplam sayı ise 33'tür. Diğer kişilerin üstünde ölmüş olduğu yazılıdır. Aynı köyde reaya olarak 68 Rum'un olduğu görülmektedir. Bunların 44'ü evsât, 16'sı ednâ, 8'i a'lâ'dır. Çandarlı'ya bağlı Teymurtaş Köyü'nde tamamı Müslüman olan 66 kişi kayıtlıdır. Teymurtaş Köyü civarındaki ağılda olan reaya sayısı toplam 25 Rum'dan ibarettir. Çandarlı'ya bağlı Yenice Köyü'nde hepsi

¹² Bu defterde kişilerin isimlerinin kenarlarına kırmızı kalemle notlar düşülmüştür. Bu notlarda yer yer tarih de bulunmaktadır. 1250, 1253(1835,1838) gibi. Dolayısıyla sonraki yıllarda bu defterin üzerinde eklemeler yapılmış olabileceği düşünölmektedir.

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

Müslüman olan 113 nüfus vardır. Bu köydeki Rumlar ise 8 nüfus olarak kaydedilmiştir (BOA. NFS.d. 1241: 24-29).

18 Ağustos 1842 (H.11 Receb 1258) tarihli Çandarlı Nahiyesi'nin İslam nüfus defterinde hem hane numarası hem de nüfus sayısı mevcuttur. Kişilerin isimlerinin önünde onları tanıttıcı ibareler yer almaktadır. Örneğin *hafız, molla, yetim, elhac, topal, köse, ağazâde* gibi lakaplar görülmektedir. Ayrıca her bir kimsenin fiziksel özelliklerini tanımlayan, *zenci, uzun, orta, kısa boylu, sarı, kumral, şabb-ı emred, kısa bıyıklı* veya *sakallı* şeklinde ibareler kullanılmıştır. Ek olarak kişinin hangi mesleğe mensup olduğu da her kişide olmasa da sıklıkla belirtilmiştir. Kişilerin birbiriyle yakınlığını göstermek için *oğlu, üğey oğlu, diğer oğlu, karındaşı, diğer karındaşı, hemşirezâdesi, damadı, gulâmi, hizmetkârı* gibi açıklayıcı bilgiler ve kişilerin kaç yaşında olduğu bilgisi yer almaktadır. En çok kullanılan isimler *Mustafa, Ali, Osman, Mehmed, Ahmed, İbrahim, Abdullah*'tır. Nüfusun toplamı 127 hanede 261 kişi olarak verilmiştir (BOA. NFS.d. 1249: 2-10).

18 Ağustos 1842 (H.11 Receb 1258) tarihli Çandarlı Nahiyesi nüfus defterinde Çandarlı'ya bağlı Teymurtaş Köyü'ndeki Müslüman hane sayısı 22, nüfusun sayısı 42'dir. İsmailler Köyü'nde, Müslüman hane sayısı 17, nüfus sayısı 32'dir. Yenice Köyü'nde ise 56 hane sayısı bulunurken nüfus sayısı 132'dir (BOA. NFS.d. 1249: 13-22).

1842-43 yılları (H. 1258) Karesi Sancağı Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Nahiyesi'nde yerleşmiş olan ehl-i zimmet yani Gayrimüslimlerin miktarı 40 hanede 85 nüfustur. Kişilerin tarifinde kullanılan sıfatlar uzun, kısa boylu, kır, kara, sarı, ter bıyıklı, sakallı şeklindedir. Tüm nüfusun yaşları kaydedilmiştir. Bu nüfusun içinde en yaşlı kişi 65 yaşındadır (BOA. NFS.d. 1250: 1-2).

Teymurtaş Köyü'nde sadece 1 hanede 4 Gayrimüslim bulunmaktadır. Hane sahibi 40 yaşındadır, kardeşi 19, diğerlerinin yaşları ise 30 ve 33'tür. Hane sahibi uzun boylu kara bıyıklı, diğerleri ise orta boylu ve kara, sarı, ter bıyıklıdır. İsmailler Köyü'ndeki Gayrimüslim halkın toplamı 35 hanede 74 nüfustan ibarettir. Listedekilerin tamamının yaşları mevcuttur. Kişilerin fiziksel özelliklerine, yakınlığına, yer yer de mesleğine yer verilmiştir. Çoban, hizmetkâr, bakkal, çorbacı bu mesleklerden bazılarıdır. Yenice Köyü'nde oturan Gayrimüslimler ise 20 hane ve 43 kişidir. Fiziksel özellikleri, yaşları, bahçıvan, değirmenci, kayıkçı, kalyoncu, kasap bakkal gibi meslek sahipleri belirtilmiştir (BOA. NFS.d. 1250: 3-6)

Kıranta Çiftliği'nde bulunan yabancı Gayrimüslim sayısı 6'dır. Bunların ikisi 40 yaşında, ikisi 30 yaşında, biri 22 ve diğeri 28 yaşındadır. Üçünün Midilli Kazası'ndan birinin de Rumili'nden olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Katrancı ağılı da dâhil olmak üzere 5 ağılda toplamda 22 Gayrimüslim nüfus kayıtlıdır. Bunların 9'u Rum ilinden olduğu belirtilmiştir. Bunun dışında Gönenli, Bandırmalı kişiler de bulunmaktadır (BOA. NFS.d. 1250: 7-8). 1842-43 (H.1258) yılında ise, Çandarlı Nahiyesi Rum nüfusu 114, Müslüman nüfusu 497 olmak üzere toplam 611 kişidir (BOA. NFS.d. 1357: 2).

1844-45 yılı (H. 1260) Hüdavendigâr Eyaleti Karesi Sancağı Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Nahiyesi'nde yerleşmiş yerli Gayrimüslim halkın miktarı 39 hanede toplam 94 kişidir.¹³ Hanelerin içinde 6 kişiyle en kalabalık aile 19. Hanedir. Genel olarak her bir hanede yer alan kişilerin isimleri, yaşları, fiziksel özellikleri meslekleri ve varsa geldikleri veya gittikleri yerler belirtilmiştir. (BOA. NFS.d. 1251: 1-10). Aynı defterin devamında Yenice Köyü'nde 19 hane ve 46 nüfus kayıtlıdır. 2 numaralı hane 5 kişi ile en kalabalık hanedir. İsmailer Köyü'nde 39 hanede 96 kişidir. 1.hane ve 16.hane, 6 kişiyle en kalabalık nüfusa sahiptir. Çandarlı, toplam 97 hanede 236 nüfustan oluşmaktadır. (BOA. NFS.d. 1251: 11-24).

1844-45 (H.1260) yılında yapılan genel nüfus sayımı sonucunda, Çandarlı'da bulunan Müslüman ve Gayrimüslim kişi sayısı aşağıdaki tabloda olduğu gibi ortaya çıkmıştır (BOA. NFS.d. 1358: 2-3).

Hane Sayısı	Nüfus Miktarı	Millet
221	496	Müslüman
170	414	Gayrimüslim
114	269	Millet-i Rum
511	1.179	Toplam

2.2. Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde eyaletlerin vilâyet şeklini almasından sonra her vilâyette hatta müstakil sancaklarda dahi resmî salnameler tertibine başlanıp bazılarında her sene düzenli, bazılarında ara sıra neşriyata devam edilmiştir. 1864 *Vilâyet Nizâmnamesi*'nin H.1284 (1867)'de uygulanmasının ülke genelinde yaygınlaşmasından sonra vilâyet salnamelerinin yayınlanmasında büyük bir artış görülmüştür (Duman, 1982: 19). Vilâyet salnamelerinde genel olarak ilgili vilâyetin tarihi, coğrafyası, idari teşkilatı, nüfusu, eğitim ve öğretim durumu, yetiştirdiği mahsulât ve hayvanatın cinsi ve mali durumu gibi önemli verilere ulaşılabilmektedir.

Bu çalışma dâhilinde, 1879-1905 yılları arasında yayımlanan *Aydın Vilayeti Salnameleri*'ndeki bilgilerden hareketle Çandarlı'nın idari teşkilatı ve nüfusuna dair veriler ortaya konulmuştur. Nitekim salnamelerde, Çandarlı'nın coğrafi konumunun yanı sıra idarecileri, görevlileri, resmi kurumları, nüfus miktarı gibi verilere ulaşılabilmektedir. Örneğin H. 1308 tarihli *Aydın Vilayeti Salnamesi*'nde verilen bilgiye göre, Bergama kasabasının güneyinde bulunan Çandarlı, kuzeyinde Dikili, güneyinde Çandarlı Körfezi, doğusunda Ilıca-

¹³ Bu defter bundan önceki defterlerden farklı kaydedilmiştir. Hane numarası yazıldıktan sonra çizgi çekilip altında o hanede yaşayan kaç kişi varsa numaralandırıp isimleri, yaşları ve açıklamaları belirtilmiştir. Defterin sol varlığının üst kısmı tahrip olduğu için o kısımda yazılı olan nüfus tespit edilememiştir. Bundan dolayı toplam nüfus sayısından 7-8 kişi eksik olduğu tahmin edilmektedir.

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

i Bergama ve Kilise/Kiliseköy, batısında Midilli Boğazı'nın çıkış yeri bulunan bir yerleşim yeridir. Merkez nahiye, İzmir'e 50 mil mesafede Çandarlı Körfezi sahilinin kuzeyinde, 28 derece 3 dakika kuzey paraleli ve 24 derece 33 dakika doğu meridyenindedir (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1308 Sene-i Hicriye I: 114; Aydın Vilayeti Salnamesi 1311 Sene-i Hicriye: 174*).

1894 yılı *Aydın Vilayeti Salnamesi*'ne göre Çandarlı Nahiyesi'ne bağlı köylerin nahiyeye ve Bergama'ya uzaklıkları saat ve dakika olarak şu şekilde verilmiştir (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1312 sene-i hicriye: 250-252*):

Köy İsimleri	Mesafe				Köy İsimleri	Mesafe			
	Nahiyeye		Kazaya			Nahiyeye		Kazaya	
	S	D	S	D		S	D	S	D
Merkezi Nahiyeye			6	30	Uzun Burun	2	45	6	
Dört Kadın		30	6	30	Hasan Ağa	3		7	
Delikli Taş		45	6		Nerdebanlı	3		7	
Teymur Taş	1		5		Elidir	3	20	7	
Çaltan	2		5		Eyi Yunus	4		7	
Sultaniye	2	15	5		Katralanı	3		6	
Rotki Tepe	2		6	30					

Salnamelerde verilen bilgilerden hareketle Çandarlı'da görev yapan memurlar yıllara göre tespit edilebilmektedir. Nitekim Çandarlı Nahiyesi içerisinde; *Müdür, Nâib, Vergi Kâtibi, Tahrirat Kâtibi, Belediye Reisi, Meclis Azaları, Belediye Azaları, Rüşumat Memuru, Rüşumat Kâtibi, Düyun-u Umumiye Müdürü, Düyun-u Umumiye Kâtibi, Vakf-ı Memleha Memuru ve Liman Dairesi Reisi*'nin görev aldığı görülmektedir. 1879 yılı itibariyle Çandarlı Nahiyeye müdürlüğü yapan devlet adamları aşağıdaki tabloda olduğu gibi verilebilir.

Yıl	Müdür İsmi
1879	Ahmed Enver Efendi
1881	Ahmed Enver Efendi
1883	Mahmud Bey
1884	Hasan Sabri Efendi
1885	Hasan Sabri Efendi
1886	Ahmed Raşid Efendi
1887	Ahmed Raşid Efendi
1888	Ahmed Raşid Efendi
1890	Halil Şevki Efendi (Müdür Vekili)
1893	İsmail Hakkı Efendi
1894	İsmail Hakkı Efendi
1895	Mehmed Şevki Efendi
1896	Hüseyin Efendi (Müdür Vekili)
1897	Mehmed Hayri Efendi

1898	Mehmed Hayri Efendi
1899	Mehmed Hayri Efendi
1901	Mehmed Hayri Efendi
1902	Mehmed Şükrü Efendi
1903	Mehmed Şükrü Efendi
1905	Mehmed Şükrü Efendi

Salnamelerde verilen bilgilerden hareketle Çandarlı'nın yıllara göre nüfus değişimi takip edilebilmektedir. 1891 yılı *Aydın Vilayeti Salnamesi*'ne göre Çandarlı Nahiyesi'nin nüfusu, 1.888 erkek ve 2.132 kadın olmak üzere 4.020 olarak verilmiştir. Şehir merkezinde 460 hanede 970 erkek ve 806 kadın olmak üzere toplam 1.776 kişi kaydedilmiştir. Çandarlı merkez kazasına bağlı 14 köyde ise 2.207 kişi vardır (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1308 sene-i hicriye I: 114, 566-580*). Dolayısıyla bu durumda toplam nüfus 4.020 değil, 3.983 olarak hesaplanmaktadır. Nahiyeye bağlı köyler ve nüfuslarına ilişkin rakamlar aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

İsmi	Nüfus	Emâkin	İsmi	Nüfus	Emâkin
Çandarlı Kazası	1.776	460	Dikilitaş Köyü	182	45
Aşağıçaltan Köyü	28	13	Tilkitepesi Köyü	151	45
Çokarı Köyü	41	8	Teymurtaş Köyü	182	43
Uzunburun Köyü	199	48	Katıralanı Köyü	415	85
Hasanağa Köyü	146	29	Muhacir-i Sultaniye Köyü	74	15
Nerdebanlı Köyü	119	19	Ancanos Köyü	372	88
Dörtkadın Köyü	66	13	Muhacir-i Hamidiye Köyü	106	40
Elbedir Köyü	126	28			
Toplam Köy Nüfusu	2.207				
Genel Nahiye Nüfusu	3.983				

1893 yılı *Aydın Vilayeti Salnamesi*'ne göre Çandarlı Nahiyesi'nde 2.277 erkek, 2.168 kadın olmak üzere toplam 4.445 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1311 sene-i hicriye: 172-174*). İlgili yıla ait ortaya çıkan nüfus tablosu aşağıda olduğu gibidir.

Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
İslam	1.743	1.666	3409
Rum	834	502	1336
Toplam	2.277	2.168	4.445 (4.745 olmalı)

1894 yılı *Aydın Vilayeti Salnamesi*'ne göre Çandarlı Nahiyesi'ne bağlı köyler: *Aşağı Çaltan, Uzunburun, Albedri, İncenus(Yenice), Tilki Tepesi, Timurtaş, Hasanağa, Hamidiye, Dörtkadın, Dikilitaş, Sultaniye, Katıralanı, Nerdebanlı, Yukarı*'dır. Çandarlı Nahiyesi'nde 2.290

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

erkek ve 2.182 kadın olmak üzere 4.472 kişi kayıtlıdır (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1312 sene-i hicriye: 250-252*). İlgili yıla ait ortaya çıkan nüfus tablosu aşağıda olduğu gibidir.

Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
İslam	1.756	1.680	3.436
Rum	534	502	1.036
Toplam	2.290	2.182	4.472

1894 yılı *Aydın Vilayeti Salnamesi*'nde nüfus vukuatı, yani doğum, ölüm gibi vakalar da verilmiştir. Buna göre; "*Nahiye-i mezkûrede geçen 309 sene-i maliyesi (Malî 1309) zarfında 72 erkek ve 59 kız olmak üzere 131 doğum, 71 nikâh, 7 talak (boşanma), 10 erkek ve 34 kadın olmak üzere 44 vefat vuku bulmuştur.*" (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1312 sene-i hicriye: 250-252*).

1896 yılı *Aydın Vilayeti Salnamesi*'ne göre Çandarlı Nahiyesi'ne bağlı köyler: *Aşağı Çaltan, Uzun Burun, Elbedire, Ancanos nam-ı diğer Yenice, Tilki tepesi, Teymuştas, Hasan Ağa, Hamidiye, Dört kadın, Dikili Taş, Sultaniye, Katıralanı, Nerdübanlı*'dir. Çandarlı Nahiyesi'nde 2.331 erkek, 2.218 kadın olmak üzere toplam 4.549 kişinin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1314 sene-i hicriye: 218-220*). İslam ve Rum nüfusun dağılımı aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Milleti	Erkek	Kadın	Toplam
İslam	1797	1716	3513
Rum	534	502	1036
Toplam	2331	2231 (2218 olmalı)	4549

1896 yılı *Aydın Vilayeti Salnamesi*'nde nüfus vukuatı, yani doğum, ölüm gibi vakalar da verilmiştir. Buna göre; *Çandarlı Nahiyesi'nde geçen üç yüz on bir sene-i maliyesi (Mali 1311) zarfında 31'i erkek ve 39'u kız olmak üzere 67 doğum, 22 erkek ve 18 kadın olmak üzere 40 vefat, 30 nikâh, 11 talak (boşanma) vuku bulmuştur* (*Aydın Vilayeti Salnamesi 1314 sene-i hicriye: 218-220*).

1897 senesinde şehir merkezinde 464 hanede 1.107 Müslüman, 646 Gayrimüslim olmak üzere toplam 1.771 nüfus bulunmaktadır. 1898 senesinde şehir merkezinde, 464 hanede, 1.092 Müslüman, 823 Gayrimüslim olmak üzere toplam 1.915 nüfus bulunmaktadır. 1899 senesinde şehir merkezinde, 464 hanede, 1.092 Müslüman, 823 Gayrimüslim olmak üzere toplam 1.915 nüfus bulunmaktadır. 1901 senesinde de şehir merkezinde 464 hanede, 1.092 Müslüman, 823 Gayrimüslim olmak üzere toplam 1.915 nüfus bulunmaktadır.

Çandarlı Nahiyesi içerisinde yaşayan Gayrimüslim nüfus içerisinde Rumlar vardır. 1893 senesi Rum nüfusu, 834 erkek, 502 kadın olmak üzere toplam 1.336'dır. 1894 senesi Rum nüfusu, 534 erkek, 502 kadın olmak üzere 1.036'dır. 1896 senesi Rum nüfusu da 534 erkek, 502 kadın olmak üzere 1.036'dır.

1879-1905 yılları arasında yayımlanan *Aydın Vilayeti Salnameleri*'ndeki bilgilerden hareketle idari görevlilerle ilgili ortaya çıkan genel tablo aşağıda olduğu gibidir (Tablo 10).

Tablo 10: Aydın Vilayeti Salnamelerine Göre Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu	
Yıllar	Görevli Memurlar ve Nüfus
1879 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1296 sene-i hicriye: 127-128)	Bergama Kazası'na bağlı olan Çandarlı Nahiyesi Çandarlı Müdürü: Ahmed Enver Efendi. Tahrirat Kâtibi: Ahmed Nail Efendi
1883 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1300 sene-i hicriye: 146-152)	Çandarlı Müdürü: Mahmud Bey Kâtip: Ahmed Efendi Sandık Emini: Şefik Efendi Rüsum-ı sitte müdüriyeti Çandarlı Me'muru: Osman Efendi Kâtip: Süleyman Efendi Vakıf Memliha Me'muru: Muhammed Efendi Tahrir vergi idaresi: Çandarlı Kâtibi Ferhad Efendi
1884 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1301 sene-i hicriye: 107-112)	Çandarlı Vergi Kâtibi: Ferhad Efendi Rusumat-ı sitte müdüriyeti Çandarlı Me'muru: Hafız Osman Efendi Kâtipi: Süleyman Faik Efendi
1885 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1302 sene-i hicriye: 102)	Müdür: Hasan Sabri Efendi Naib: Mehmed Emin Efendi Sandık Emini: Şefik Efendi Tahrirat Kâtibi: Ahmed Nail Efendi
1886 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1303 sene-i hicriye: 97)	Müdür: Ahmed Raşid Efendi Naib: Hacı Nuri Efendi Vergi Kâtibi: Ferhad Efendi Tahrirat Kâtibi: Ahmed Nail Efendi
1888 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1304 sene-i hicriye: 297)	Müdür: Ahmed Raşid Efendi Naib: Hacı Mehmed Efendi Vergi Kâtibi: Ferhad Efendi Tahrirat Kâtibi: Ahmed Nail Efendi
1889 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1305 sene-i hicriye: 102)	Müdür: Ahmed Raşid Efendi Naib: Mustafa Efendi Vergi Kâtibi: Mahmud Edib Efendi Tahrirat Kâtibi: Ahmed Nail Efendi
1890 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1306 sene-i hicriye: 134)	Müdür vekili: Halil Şevki Efendi Naib: İsmail Hakkı Efendi Vergi Kâtibi: Mahmud Edib Efendi Tahrirat Kâtibi: Ahmed Nail Efendi
1891 Senesi (<i>Aydın Vilayeti Salnamesi</i> 1308 sene-i hicriye I: 114, 566-580)	Müdür: İsmail Hakkı Efendi, Naib: Mehmed Tahir Efendi, Vergi Kâtibi: Osman Efendi, Tahrirat Kâtibi: Ahmed Efendi Çandarlı Nahiyesi Nüfusu: <u>4.020</u> Erkek: 1.888 Kadın: 2.132 Şehir merkezinde: 970: erkek ve 806: kadın olmak üzere toplam 1776 nüfusa ve 460 haneye sahiptir.

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

1893 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1311 sene- i hicriye: 172-174)	Çandarlı Nahiyesi Müdürü: İsmail Hakkı Efendi, Nâib: Mustafa Şevki Efendi, Vergi Kâtibi: Osman Efendi, Tahrirat Kâtibi: Ali Rıza Efendi, Belediye Reisi: Bekir Efendi, Meclis Azaları: Aşıkzade Ali Ağa, Tevfik Bey, Mütco? Kahya? Belediye Azaları: Hacı Mehmed Efendi, Hacı Ömer Ağa, Hristoki Rüsumat Memuru: Osman Efendi, Rüsumat Kâtibi: Cemal Efendi, Düyun-u Umumiye Müdürü: Salih Efendi, Düyun-u Umumiye Kâtibi: İbrahim Edhem Efendi, Vakf-ı Memleha Memuru: Sıdkı Efendi, Liman Dairesi Reisi: Yüzbaşı Hacı Mehmed Efendi Rusya ve Girid madalyaları														
1894 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1312 sene- i hicriye: 250-252)	Çandarlı Nahiyesi Müdürü: Mehmed Şükrü Efendi, Nâib: Mustafa Şükrü Efendi, Vergi Kâtibi: Osman Efendi, Tahrirat Kâtibi: İbrahim Sabri Efendi, Belediye Reisi: Hacı Hamid Efendi, Meclis Azaları: Aşıkzade Ali Ağa, Tevfik Bey, Manco? Kâhya? Belediye Azaları: Hacı Mehmed Efendi, Hacı Ömer Ağa, Hristoki Liman Dairesi Reisi: Yüzbaşı Hacı Mehmed Efendi Rusya ve Girid madalyaları Rüsumat Memuru: Osman Efendi, Rüsumat Kâtibi: Cemal Efendi, Düyun-u Umumiye Müdürü: Salih Efendi, Düyun-u Umumiye Kâtibi: İbrahim Edhem Efendi, Vakf-ı Memleha Memuru: Sıdkı Efendi														
1895 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1313 sene- i hicriye: 226-228)	Çandarlı Nahiyesi Müdürü: Mehmed Şükrü Efendi, Nâib: Mustafa Şükrü Efendi, Vergi Kâtibi: Osman Efendi, Tahrirat Kâtibi: Sezai Efendi, Belediye Reisi: Hacı Mehmed Efendi, Meclis Azaları: Aşıkzade Ali Ağa, Tevfik Bey, Manco? Kâhya? Belediye Azaları: Hacı Mehmed Efendi, Hacı Ömer Ağa, Hristoki Liman Dairesi Reisi: Yüzbaşı Hacı Mehmed Efendi Rusya ve Girid madalyaları Rüsumat Memuru: Osman Efendi Rüsumat Kâtibi: Cemal Efendi Düyun-u Umumiye Müdürü: Salih Efendi Düyun-u Umumiye Kâtibi: İbrahim Edhem Efendi Vakf-ı Memleha Memuru: Sıdkı Efendi														
1896 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1314 sene- i hicriye: 218-220)	<table border="1"><thead><tr><th colspan="2">1896 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları</th></tr></thead><tbody><tr><td>Müdür Vekili</td><td>Hasan Efendi</td></tr><tr><td>Belediye Reisi</td><td>Hacı Mehmed Efendi</td></tr><tr><td>Naib</td><td>Mustafa Şükrü Efendi</td></tr><tr><td>Tahrirat Kâtibi</td><td>Mezan? Efendi</td></tr><tr><td>Vergi Kâtibi</td><td>Osman Efendi</td></tr><tr><td>Meclis Azaları</td><td>Belediye Azaları</td></tr></tbody></table>	1896 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları		Müdür Vekili	Hasan Efendi	Belediye Reisi	Hacı Mehmed Efendi	Naib	Mustafa Şükrü Efendi	Tahrirat Kâtibi	Mezan? Efendi	Vergi Kâtibi	Osman Efendi	Meclis Azaları	Belediye Azaları
1896 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları															
Müdür Vekili	Hasan Efendi														
Belediye Reisi	Hacı Mehmed Efendi														
Naib	Mustafa Şükrü Efendi														
Tahrirat Kâtibi	Mezan? Efendi														
Vergi Kâtibi	Osman Efendi														
Meclis Azaları	Belediye Azaları														

	Aşıkzade Ali Ağa	Hacı Mehmed Efendi
	Tevfik Bey	Hacı Ömer Ağa
	Manco Kâhya	Hiristofa
	1896 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Liman Reisi	Yüzbaşı Hacı Mehmed Efendi: Rusya ve Gird Madalyaları
	Rüsumat Memuru	Osman Efendi
	Rüsumat Kâtibi	Cemal Efendi
	Düyun-u Umumiye Müdürü	Salih Efendi
	Düyun-u Umumiye Kâtibi	İbrahim Edhem Efendi
	Vakf-ı Memleha Memuru	Sıddıki Efendi
1897 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1315 sene- i hicriye: 200)	1897 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Müdür	Mehmed Hayri Efendi
	Naib	Abdülkerim Efendi
	Tahrirat kâtibi	Sezai Efendi
	Vergi Kâtibi	Osman Efendi
1898 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1316 sene- i hicriye: 184)	1898 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Müdür	Mehmed Hayri Efendi
	Naib	Abdülkerim Efendi
	Tahrirat kâtibi	Sezai Efendi
	Vergi Kâtibi	Osman Efendi
1899 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1317 sene- i hicriye: 184)	1899 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Müdür	Mehmed Hayri Efendi
	Naib	Abdülkerim Efendi
	Tahrirat kâtibi	Sezai Efendi
	Vergi Kâtibi	Osman Efendi
1901 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1319 sene- i hicriye: 138)	1901 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Müdür	Mehmed Hayri Efendi
	Naib	Abdülkerim Efendi
	Tahrirat kâtibi	Bekir Efendi
	Vergi Kâtibi	Şerif Efendi
1902 senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1320 sene- i hicriye: 139)	1902 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Müdür	Mehmed Şükrü Efendi
	Naib	Tahir Efendi
	Tahrirat kâtibi	Galib Efendi
	Çandarlı Nahiyesinin Nüfus ve Emâkini	
	Hane	464
	Müslim	1092

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

	Gayrimüslim	823
	Yekûn	1915
1903 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1321 sene- i hicriye: 132)	1903 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Müdür	Mehmed Şükrü Efendi
	Naib	Tahir Efendi
	Tahrirat kâtibi	Galib Efendi
1905 Senesi (Aydın Vilayeti Salnamesi 1323 sene- i hicriye: 130)	1905 Yılı Çandarlı Nahiyesi Memurları	
	Müdür	Mehmed Şükrü Efendi
	Naib	Tahir Efendi
	Tahrirat kâtibi	Rasim Efendi

3. Çandarlı'nın İktisadî Yapısına Dair Bazı Veriler

Nevsâl-i İktisad' da, Aydın vilayetinin zirai mahsul bakımından çok zengin ve arazisinin her çeşit mahsulatı yetiştirmeye kabiliyetli olduğu belirtilmiştir. Hatta çok sıcak memleket mahsulü olan hurmanın dahi vilayetin güney taraflarında yetiştiği aktarılmıştır. Vilayet arazisinde; buğday, çavdar, mısır, yulaf, arpa, darı ve daha birçok zahire ile üzüm, incir, tütün, pamuk, afyon yetişmektedir. Ayrıca çok miktarda zeytin mahsulü, portakal, limon, mandalina bahçeleri mevcuttur (*Nevsâl-i İktisad*: 28).

Çandarlı'nın dâhil olduğu Aydın vilayetinde zeytin üretiminin iyi durumda olduğu görülmektedir. Özellikle zeytin ve zeytinyağı üretiminde bölgenin önemli bir pay sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Zeytin, memleketin diğer yerlerine nazaran daha fazla üretilmekte ve yağından önemli miktarda yıllık hasılat elde edilmektedir. Zeytin ağaçları vilayetin her tarafında ve bilhassa Bergama, Bayındır, Tire, Ödemiş, Nazilli ve Aydın taraflarında meşhurdur. 1905 yılı *Nevsâl-i İktisad* verilerine göre, vilayet dâhilindeki Aydın sancağında üç buçuk, İzmir sancağında üç, Menteşe sancağında iki, Saruhan sancağında yarım milyon ve Denizli sancağında on bin adet zeytin ağacı mevcuttur. Bu ağaçlardan hâsıl olan zeytin tanelerinden Aydın sancağında (17) ve İzmir sancağında (18) ve Menteşe, Saruhan sancaklarında birer buçuk milyon ve Denizli sancağında altı yüz bin kıyye yağ hâsıl olmuştur. Yılı uygun gittiğinde ise çok bereketli bir mahsul olduğu belirtilmiştir (*Nevsâl-i İktisad*: 38-39).

Zeytin ve zeytinyağı üretimine dair verilere arşiv belgeleri üzerinden de ulaşılabilmektedir. Nitekim zeytinyağı üretimi ve ihalesine dair konularda Çandarlı, Edremid, Kemer-i Edremid, Ayazmend, Ayvalık gibi kazalarla birlikte belgelerde yer almıştır. Örneğin, 12 Kasım 1847 tarihli belgede, *Edremid, Kemer-i Edremid, Ayazmend, Emrudabad, Candarlı, Ayvalık ve Ayvacık* kazalarının 1846 senesi zeytinyağı aşarı, 11.914 kantar olarak verilmiştir. Bu zeytinyağı aşarının da Varnalı Mihalaki'ye ihale edildiği görülmektedir (*BOA, İ..MVL., 108/2462, 3 Zilhicce 1263/12 Kasım 1847*).

Pamuk, vilayetin hemen her tarafında yetiştiriliyorsa da Bergama, Bayındır, Tire, Manisa, Kasaba, Salihli, Kırkağaç, Akhisar, Gördes, Soma, Nazilli, Bozdoğan, Karacasu, Söke kazalarında pek çok ve pek güzel yetişmektedir. (*Nevsâl-i İktisad*: 32). Tütün, sınaî mahsuller

arasında vilayetin önemli bir ürünüdür. 1904 senesine kadar hemen 100.000 dönüm arazi tütün ziraatına ayrılmış ve bundan beş milyon kıyye tütün hâsıl olmuştur. İpek kozası da mahsullerin en kıymetlilerinden biridir. Yıllık 117 bin kıyye kadar mahsul elde edilmiştir (*Nevsâl-i İktisad*: 36).

Zahirenin de önemli miktarda yetiştiği görülmektedir. Zahire içinde birinci derecede önemli ürün ise arpadır. Arazi miktarı malum değilse de her türlü mahalli ihtiyaca sarf olunmakla beraber vilayet dışına da ihraç edilmektedir. Nitekim *Nevsâl-i İktisâd*'da belirtildiğine göre, dokuz yüz bin lirası İngiltere'ye olmak üzere yıllık bir buçuk milyon liralık ihracatı vardır. (*Nevsâl-İ İktisad*, s. 29). Yine, 1560 yılında Sakız Adası'nda zahire sıkıntısı yaşandığı esnada ihtiyacın Çandarlı'dan karşılanması yoluna gidildiği tespit edilmektedir. (*BOA, A. DVNSMHM.d.*, 4/699, 12 Şaban 967/8 Mayıs 1560). 1716 yılında da Bozcaada'ya zahire nakledildiği (*BOA., İE.ADL.*, 10/653, 5 Rebiülevvel 1128/28 Şubat 1716) görülmektedir. Özellikle İstanbul'a farklı zamanlarda Çandarlı İskelesi'nden arpa ve buğday nakledildiği arşiv belgelerinden takip edilebilmektedir.¹⁴ (*BOA, AE.SMST.III*, 16/1094, 1183/1770; *BOA, AE.SMST.III*, 16/1097, 1183/1770; *AE.SMST.III*, 17/1103, 1183/1770).

Sonuç

İlk Çağ'da *Pitane* olarak adlandırılan Çandarlı, Bergama Krallığı'nın önde gelen liman kentlerinden biri olmuş ve M.Ö. 288'den 193'e kadar Bergama Krallığı'nın yönetimi altında kalmıştır. Daha sonra Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı çağlarında önemli bir liman kenti olma özelliğini sürdürmüştür. Cenevizliler tarafından inşa edilen kalesi, Osmanlı döneminde Sultan II. Murat devrinde yeni baştan ele alınmış ve burası, kalenin inşası sürecinde önemli hizmetleri olan Çandarlı Kara Halil Paşa'ya izafeten "Çandarlı" olarak anılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada, 19. yüzyılda, önce Hüdavendigâr Vilayeti Karesi Sancağı'na, sonra Saruhan Sancağı'na ve en nihayetinde Aydın Vilayeti İzmir Sancağı'na bağlanan Çandarlı'nın, idari yapısı ve nüfusu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çandarlı'da farklı zamanlarda görev yapan devlet adamları ve onların görevleri, yıllara göre nüfus değişimi, nüfus defterleri ve salnameler ışığında değerlendirilmiştir. Nitekim Karesi Sancağı'nın Ayazmend Kazası'na bağlı olduğu dönemde 400 hane olduğu halde 1822 senesinden itibaren çeşitli musibetler sebebiyle ahali dağılarak önce 130 haneye, 1836 yılına gelindiğinde ise 48 haneye gerilemiştir.

1830-31 (H.1246) yıllarında yapılan ilk genel nüfus sayımında Çandarlı'nın; 1 adet kale, 3 adet köy ve 1 çiftlikten oluştuğu görülmektedir. 1831 yılı Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Hisarı'nda toplam 71 kişinin kaydı bulunmaktadır. Bu kişilerin tamamı Müslümandır. Çandarlı içinde olan İslam nüfusunun miktarı ise toplam 267 kişidir. Çandarlı Hisarı'na bağlı olan köylerde toplam İslam nüfusu miktarı 190 kişiden ibarettir. Çandarlı'da 1831 yılında 75 yerli Gayrimüslim nüfus bulunmaktadır. Genel sonuç olarak 1831 yılında hisarda bulunan Müslüman zabitan ve erlerin sayısı 71, Çandarlı içinde yerleşik olan Müslümanların sayısı 268, Yenice Köyü'nde 91, İsmailler Köyü'nde 34, Teymurtaş Köyü'nde

¹⁴ 1768/1769 yıllarında Çandarlı İskelesi'nden İstanbul'a Buğday (hınta) nakli için bkz. *BOA, AE.SMST.III*, 17/1142, 1182/1768-1769; *BOA, AE.SMST.III*, 17/1146, 1182/1768-1769; *BOA, AE.SMST.III*, 17/1148, 1182/1768-1769.

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

56 olmak üzere Çandarlı Hisarı'na bağlı olan yerlerde toplam 181 nüfusla birlikte Çandarlı genelinde 520 kişinin ikamet ettiği tespit edilmiştir.

1833-34 (H.1249) yıllarında yapılan nüfus sayımında Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Hisarı başlığı altında toplam 281 kişi kaydedilmiştir. 18 Ağustos 1842 (H.11 Receb 1258) tarihli Çandarlı Nahiyesi İslam nüfus defterinde toplam nüfus 127 hane ve 261 kişi olarak verilmiştir. 1842-43 yılı (H. 1258) Karesi Sancağı Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Nahiyesi'nde yerleşmiş olan ehl-i zimmet yani Gayrimüslimlerin miktarı 40 hane ve 85 nüfustur. 1842-43 yılı (1258) Çandarlı Nahiyesi Rum nüfusu 114, Müslüman nüfusu 497 olmak üzere toplam nüfus 611'dir. 1844-45 yılı (H. 1260) Hüdavendigâr Eyaleti Karesi Sancağı Ayazmend Kazası'na bağlı Çandarlı Nahiyesi'nde yerleşmiş yerli Gayrimüslim halkın miktarı toplamda 97 hane ve 236 nüfustan oluşmaktadır.

1891 senesinde Çandarlı Nahiyesi 3.983 nüfustan ibarettir. Şehir merkezi; 970 erkek ve 806 kadın olmak üzere toplam 460 hanede 1.776 nüfusa sahiptir. 1893 senesinde Çandarlı Nahiyesi'nde 2.277 erkek, 2.168 kadın olmak üzere toplam 4.445 nüfus; 1894 senesinde 2.290 erkek ve 2.182 kadın olmak üzere toplam 4.472 nüfus bulunmaktadır. 1896 senesine gelindiğinde Çandarlı Nahiyesi'ndeki nüfus, yeni köylerin de bağlanmasıyla birlikte, 2.331 erkek ve 2.218 kadın olmak üzere toplam 4.549 kişiye ulaşmıştır. 1897 senesinde şehir merkezinde 464 hanede 1.107 Müslüman, 646 Gayrimüslim toplam 1.771 nüfus; 1898 senesinde ise şehir merkezinde 464 hanede, 1.092 Müslüman, 823 Gayrimüslim toplam 1.915 nüfus bulunmaktadır. 1899 senesinde şehir merkezinde, 464 hanede, 1.092 Müslüman, 823 Gayrimüslim toplam 1.915 nüfus yer almıştır. Dolayısıyla 1897 ilâ 1899 yılları verilerinin aynı olduğu görülmektedir. Nüfus verilerinin güncellenmeden aynen yazıldığı anlaşılmaktadır. Kezâ 1901 yılında da şehir merkezindeki nüfus 464 hanede, 1.092 Müslüman ve 823 gayrimüslim olmak üzere toplam 1.915 kişi olarak verilmiştir. Neticede, genel anlamda bakıldığında, yüzyılın başından yüzyılın sonuna kadar Çandarlı genelinde %11.4'lük bir nüfus artışının meydana geldiği tespit edilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, A. DVNSMHM.d., 4/699, 12 Şaban 967/8 Mayıs 1560.

BOA, AE.SMST.III, 16/1094, 1183/1770.

BOA, AE.SMST.III, 16/1097, 1183/1770.

BOA, AE.SMST.III, 17/1103, 1183/1770.

BOA, AE.SMST.III, 17/1142, 1182/1768-1769.

BOA, AE.SMST.III, 17/1146, 1182/1768-1769.

BOA, AE.SMST.III, 17/1148, 1182/1768-1769.

BOA, C..AS. 1202/53815.

BOA, C..ML.. 178/7544.

BOA, C.AS. 351/14540.

BOA, HAT. 926/40227.

BOA, HAT. 932/40373.

BOA, HAT. 875/38789.

BOA, HAT. 883/39033.

BOA, HAT. 926/40227.

BOA, HAT. 876/38808.

BOA, HRT.h. 1943.

BOA, İ..MVL., 108/2462, 3 Zilhicce 1263/12 Kasım 1847.

BOA, İE.ADL., 10/653, 5 Rebiülevvel 1128/28 Şubat 1716.

BOA, KK. d.4843.

BOA, NFS.d. 1238/ 81-82; ; 1240/4; 1241; 1249; 1250; 1251; 1354; 1357; 1358.

Kaynak Eserler

Ahmedî, *İskendernâme (İnceleme-Tenkitli Metin)*. (Hazırlayanlar Yaşar Akdoğan ve Nalan Kutsa), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 143, İstanbul.

Ahmed Rıf'at, *Lûgat-i Târihiyye ve Coğrafiyye*, C. III, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1299/1881-1882.

Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu-z-Ziya, H.1304/M.1886-87.

Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası, Coğrafya-yı Umumi*, C. III, 2. Baskı, İstanbul: Kasbar Matbaası, H.1318/1900-1901.

Charles Texier. 2002. *Küçük Asya (Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi)*. (Çev. Ali Suat), C. I, Enformasyon Ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

Herodotos. 1973. *Herodot Tarihi*. (Türkçesi: Müntekim Ökmen), (Yunanca Aslıyla Karşılaştıran ve Sunan: Azra Erhat), Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

Nevsâl-İ İktisad: Aydın Vilayet-İ Celilesinin Ahval-i Tabiiye, Ziraiye, Ticariye ve İktisadiye ve Sair Ahvalinden Bahis 1321 Sene-İ Maliyesine Mahsus Nevsâl-İ İktisad, (Haz. Cevad Sami ve Hüseyin Hüsni), Keşişyan Matbaası, İzmir 1323 [1905].

Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriyye*, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser 19, Ankara 1973.

Strabon. (2002). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII XIII XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Şemsettin Sami, *Kamûsü'l-A'lâm*, C. III, Mihran Matbaası, İstanbul H.1308/1890-91.

Resmî ve Süreli Yayınlar

Aydın Vilayeti Salnamesi 1296 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1300 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1301 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Osmanlı Döneminde Çandarlı'nın İdari Teşkilatı ve Nüfusu (1830-1900)

Aydın Vilayeti Salnamesi 1302 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1303 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1304 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1305 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1306 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1308 Sene-i Hicriye I, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1308 sene-i hicriye II, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1308 Sene-i Hicriye II, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1311 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1312 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1313 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1314 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1315 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1316 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1317 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1319 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1320 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1321 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Aydın Vilayeti Salnamesi 1323 sene-i hicriye, Vilayet Matbaası.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 108, Ankara 2010, s. 251-252.

Çandarlı. (2004). Çandarlı Belediyesi'nin Kültür Hizmeti, Çandarlı.

Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü. 2020. (Hazırlayanlar: Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ vd.), T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Sezen, Tahir. 2017. Osmanlı Yer Adları. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın No: 26, Ankara.

Yarım Ay Dergisi, 1 Mayıs 1940.

Tetkik Eserler

Aktepe, M. Münir. 1993a. "Çandarlı Halil Paşa". TDV İslam Ansiklopedisi. C. VIII, İstanbul, s. 212-213.

Aktepe, M. Münir. 1993b. "Çandarlı". TDV İslâm Ansiklopedisi. C. VIII, İstanbul, s. 209-211.

Akurgal, Ekrem. 1961. "Çandarlı (Pitane) Kazısı". Türk Arkeoloji Dergisi. S.X-1, Ankara, s. 5-6.

Aydın, Mahir. 1990. "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, s. 81-82.

- Baykara, Tuncer. 2015. *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş-1- Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Bursalı Mehmet Tahir. 1972. *Osmanlı Müellifleri*. C. III, (Haz. A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul 1972.
- Çimen, Adnan. 2012. "Sayım, Kayıt Düzeni ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlı Nüfus Hizmetleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14/3, s. 205-206.
- Diodorius Sicilus. 1953. *Bibliothèque: Historike*, (Çev. H. Oldfather), vols. I-VI, The Loeb Classical Library, London.
- Duman, Hasan. 1982. *Osmanlı Yıllıkları (Salname ve Newsaller)*. İslam Tarihi Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Eriş, Eyüp. 1191. *Çandarlı'nın Öyküsü*. Çandarlı Belediyesi Kültür Yayını, Bergama.
- Erkal, Mehmet ve İnalçık, Halil. 1993. "Cizye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.VIII, İstanbul, s.42-48.
- Freely, John. (2002). *Türkiye Uygurlukları Rehberi 3, Ege Kıyıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Gültekin, Hakkı. 1987. *Çandarlı (Pitane)*. Mars Matbaası, Ankara.
- Hergül, Çağlayan. 2016. "1859 Tarihli Bir Konutun Belleğindeki", *Art-Sanat Dergisi* 0/6 (Temmuz 2016): s. 121-131.
- Karal, Enver Ziya. 1995. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karpat, Kemal H. 2010. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Mostras, C. 2012. *Osmanlı İmparatorluğu Coğrafya Sözlüğü*. (Fransızca'dan Çev. Ömer Öztürk), Yaba Yayınları, İstanbul.
- Necib Âsım. 2001. "Halil Paşa'nın İdamı". *Türk Yurdu*, C. 11, Ankara, s.63-65.
- Sevin, Veli. 2001. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Uçman, Abdullah. 2010. "Şemseddin Sâmî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. XXXVIII, İstanbul, s. 519-523.
- Umar, Bilge. 2002. *Aiolis*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1988. *Çandarlı Vezir Ailesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1959. "Çandarlı (Cnederli) Kara Halil Hayreddin Paşa". *Belleten*. C. XXIII, S. 91, Temmuz, s. 457-477.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 1988. *Osmanlı Tarihi*. C.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

